

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی و توصیف گویش ساخه‌ای

حسن یعقوبی

انتشارات مبله رود

سرشناسه	: یعقوبی، حسن، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی و توصیف گویش سرخه‌ای/ حسن یعقوبی.
مشخصات نشر	: سمنان، جبهه رود، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۴ ص:، جدول.
شابک	: ۶۰۰۰ ریال، ۴-۵۷-۵۷۶۴-۶۰۰-۹۷۸.
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه
یادداشت	: کتاب‌نامه: ص ۱۸۴
موضوع	: سرخه‌ای
موضوع	: سرخه‌ای - - دستور
رده بندی کنگره	: ۷۱۲۹۲ ی ۴۱ س / PIR ۳۲۷۹
رده بندی دیویی	: ۴۹۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۱۶۴۰۱۵:

شناسنامه کتاب

انتشارات جبهه رود

بررسی و توصیف گویش سرخه‌ای

حسن یعقوبی

ناشر: انتشارات جبهه رود

صفحه آرا: محمدتقی رهبری فرد

تاریخ و نوبت نشر: نوبت اول، ۱۳۹۲

شابک: ۴-۵۷-۵۷۶۴-۶۰۰-۹۷۸

چاپ و صحافی: زلال کوثر قم

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بها: ۶۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت شهرداری و شورای اسلامی شهر سرخه (دوره سوم)

منتشر شده است.

فهرست

۱	 مقدمه
۴	 راهنمای نشانه‌ها
۷	 فصل اول: نظام آوایی
۹	 نظام آوایی
۹	 ۱- صامت‌ها
۱۲	 ۲- مصوت‌ها
۱۳	 ۳- مصوت‌های مرکب
۱۵	 مقایسه برخی واژه‌ها در گویش سرخ‌های با فارسی معیار
۱۷	 فصل دوم: صرف
۱۹	 اسم
۱۹	 ۱- اسم مفرد و جمع
۲۰	 ۲- اسم عام و خاص
۲۱	 ۳- معرفه و نکره
۲۲	 ۴- انواع اسم از نظر ساخت
۲۳	 ۵- اتباع
۲۳	 ۶- اسم صوت
۲۳	 ۷- اسم مصغر
۲۴	 ۸- مصدر
۲۴	 ۹- اسم مصدر
۲۶	 ضمیر
۲۶	 ۱- ضمائر شخصی
۳۰	 ۲. ضمیر اشاره
۳۱	 ۳. ضمیر پرسشی
۳۲	 ۴. ضمیر ملکی

۳۲	۵. ضمیر مبهم
۳۳	۶. ضمیر مشترک
۳۳	۷. ضمیر تعجیبی
۳۴	صفت
۳۴	۱- صفت بیانی
۳۷	۲- صفت منفی
۳۷	۳- صفت اشاره
۳۸	۴- صفت شمارشی
۳۸	۵- صفت پرسشی
۳۹	۶- صفت مبهم
۳۹	۷- صفت تعجیبی
۳۹	۸- صفت تفضیلی و عالی
۴۱	قید
۴۲	شبه جمله
۴۳	ندا
۴۴	عدد
۴۴	۱- اعداد اصلی
۴۶	۲- اعداد ترتیبی
۴۶	۳- اعداد کسری
۴۷	۴- اعداد توزیعی
۴۸	حرف
۴۸	۱- حرف ربط
۴۹	۲- حرف اضافه
۵۰	۳- حرف نشانه
۵۲	وندهای غیر فعلی
۵۶	فعل
۵۶	۱- فعل مضارع

۵۷	الف - مضارع اخباری
۶۰	ب - مضارع التزامی و امر
۶۳	ج - فعل مضارع ملموس
۶۳	د - فعل مستقبل
۶۴	۲ - فعل ماضی
۶۴	الف - ماضی ساده
۶۶	ب - ماضی نقلی
۶۸	ج - ماضی بعید
۶۹	د - ماضی ابعد
۷۰	هـ - ماضی استمراری
۷۱	و - ماضی نقلی مستمر
۷۲	ز - ماضی ملموس
۷۲	ح - ماضی التزامی
۷۴	فعل از نظر معلوم و مجهول
۷۶	فعل از نظر لازم و متعدی
۷۷	افعال کمکی
۸۴	وندهای فعلی
۸۵	فعل های پیشوندی
۹۶	فعل مرکب
۹۷	عبارت فعلی
۹۸	فعل لازم یک شخصه
۹۹	فعل نفی
۱۰۳	فعل نهی
۱۰۵	فصل سوم: نحو
۱۰۷	ساختار جمله
۱۰۹	انواع گروه ها در جمله
۱۰۹	۱ - گروه اسمی

۱۱۴	۲- گروه قیدی
۱۱۴	۳- گروه حرف اضافه
۱۱۵	کارکرد نحوی حرف ربط
۱۱۶	کارکرد نحوی ضمیر
۱۱۷	تطابق نهاد و فعل
۱۱۸	انواع جمله
۱۱۸	۱- انواع جمله از نظر وجه
۱۱۹	۲- انواع جمله از نظر فعل
۱۲۰	۳- جمله معترضه
۱۲۰	۴- انواع جمله از نظر ساختمان
۱۲۱	۵- جمله پایه و پیرو
۱۲۲	۶- جمله شرطی
۱۲۲	۷- تطابق زمان در جمله‌های پایه و پیرو
۱۲۳	۸- منفی‌سازی جمله
۱۲۳	۹- حذف در جمله
۱۲۶	۱۰- تأکید در جمله
۱۲۷	گزیده‌ای از ضرب‌المثل‌های سرخه‌ای
۱۳۳	واژه‌نامه
۱۸۴	منابع

مقدمه

با گسترش آموزش همگانی و رسانه‌های گروهی، کم‌کم زبان رسمی، جایگزین گویش‌های محلی می‌شود و دیری نمی‌پاید که گویش‌های محلی از بین می‌روند. گویش‌های محلی، منبعی بسیار غنی برای پژوهش‌های زبانی، ادبی، جامعه‌شناسی و تاریخی‌اند. برخی از فواید گردآوری گویش‌ها عبارتند از: شناخت واژه‌های کهن در متون ادب فارسی، آگاهی از چگونگی دگرگونی‌های آوایی، صرفی، نحوی، معنایی و واژگانی در طول زمان در مناطق مختلف، طبقه‌بندی دقیق‌تر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و شناخت روابط موجود میان آنها، شناخت آداب و رسوم، باورها و اوضاع فرهنگی و اجتماعی گویشوران، کمک به تهیهٔ اطلس زبان‌شناسی ایران، فراهم آوردن مواد ایرانی‌تبار برای واژه‌سازی و واژه‌گزینی در زبان فارسی و ثبت گویش‌های روبه زوال برای استفاده پژوهشگران آینده.

گویش سرخه‌ای یکی از این گویش‌هاست که در شهر سرخه بدان سخن گفته می‌شود. سرخه از شهرهای استان سمنان در فاصله ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهر سمنان در حاشیهٔ کویر نمک قرار دارد. شهرستان سرخه از جنوب با کویر نمک، از شمال با مهدیشهر و فیروزکوه، از غرب با گرمسار و از شرق با سمنان همسایه است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت شهر سرخه ۹۷۱۱ نفر اعلام شده است. وجه تسمیهٔ این شهر را وجود کوه‌های سرخ در اطراف آن گفته‌اند، اما اقوال دیگری هم مطرح است که بیشتر به افسانه می‌ماند

تا حقیقت. «ابن رُسته» از اولین جغرافی‌نویسان جهان اسلام، بیش از هزار و صد سال پیش، در کتاب «اعلاق النفیسه» نام این دیار کهن را در کنار شهر سمنان ثبت کرده است. سرخه یکی از شهرهای کهن منطقه قومس است؛ منطقه‌ای که آن را جزیرهٔ امچه‌ها و کانون گویش‌های اصیل ایران خوانده‌اند. نکته قابل توجه اینکه، اسجرد، افتر، بیابانک، صوفی‌آباد، مؤمن‌آباد، اسدآباد و اروانه از روستاهای سرخه، هر کدام دارای گویشی متفاوت هستند.

گویش سرخه‌ای را در گروه گویش‌های حاشیهٔ دریای خزر و زیرمجموعهٔ گویش‌های ایرانی نو غربی می‌دانند.^۱ «ارانسکی» نیز در طبقه‌بندی خود، گویش سرخه‌ای را در گروه زبان‌های ایرانی شمال غربی قرار داده و معتقد است زبان‌ها و گویش‌های شمال غربی از گویش‌هایی گرفته شده‌اند که در دوره باستان در بخش شمال و شمال غربی فلات ایران رواج داشته‌اند.^۲ زبان‌ها و گویش‌های شمال غربی به طور کلی با اوستایی مطابقت دارند و گویش‌های جنوب غربی با فارسی باستان. مشخص‌ترین تفاوت آواشناختی - تاریخی که این شاخه (جنوب غربی) را از شاخهٔ شمال غربی (و سایر زبان‌های ایرانی) متمایز می‌کند، تناظر d جنوب غربی با z شمال غربی است.^۳

در گویش سرخه‌ای این تناظر را در واژه‌های چون zâmâ (داماد) می‌توان دید.

^۱ - معرفی زبان‌ها و گویش‌های ایران، حسن رضایی باغ‌بیدی، ص ۴.

^۲ - زبان‌های ایرانی، م. آرانسکی، ص ۱۶۲.

^۳ - تکوین زبان فارسی، علی اشرف صادقی، ص ۱۷۳.

همچنین تناظر واج‌های ž و ز شمال غربی با z جنوب غربی از دیگر تفاوت‌های این دو شاخه است. در این خصوص می‌توان به واژه‌های žiki و žak به معنی زن در گویش سرخه‌ای اشاره کرد. در پهلوی «ژ» اصیل نیست و ظاهراً فقط در کلمات مأخوذ از پارتی دیده می‌شود.^۱ در گویش سرخه‌ای این واج بسیار پرکاربرد است و در کلمات بسیاری حضور دارد. گذشته از این، شباهت‌های زیادی میان واژه‌های این دو گونهٔ زبانی به چشم می‌خورد که همهٔ این‌ها نشانگر قرابت و هم‌ریشگی این گویش با زبان پارتی (پهلوی اشکانی) است.

این کتاب، برگرفته از پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد این جانب است که با عنوان «بررسی و توصیف گویش سرخه‌ای» با راهنمایی دکتر اورنگ ایزدی و مشاوره دکتر سیدمحمد ترابی، در تاریخ بیست و پنجم تیرماه ۱۳۸۶ در دانشگاه علامه طباطبائی دفاع شد. البته تلاش شده با بازنگری و ویرایش اساسی و انجام تغییرات ساختاری و محتوایی لازم، اثری قابل اعتماد در اختیار علاقه‌مندان و پژوهشگران حوزهٔ زبان‌ها و گویش‌های ایرانی قرار گیرد.

در پایان جا دارد از اعضای محترم سومین دورهٔ شورای اسلامی شهر سرخه، آقایان سلامی، عربی، سبحانی، کردی و احسانی و شهردار محترم سرخه آقای ایثاری که در چاپ و انتشار این اثر، این جانب را حمایت و یاری کردند صمیمانه سپاس‌گزاری نمایم.

^۱ - همان، ص ۱۲۲.

راهنمای نشانه‌ها

صامت	معادل آوایی فارسی	صامت	معادل آوایی فارسی
b	ب	ž	ژ
p	پ	č	چ
m	م	j	ج
f	ف	k	ک
v	و	g	گ
t	ت - ط	x	خ
d	د	q	ق - غ
n	ن	r	ر
s	س - ث - ص	l	ل
z	ذ - ز - ض - ظ	y	ی
š	ش	h	ه - ح

مصوت	معادل آوایی فارسی	مثال سرخه‌ای	توضیحات
ê	آ	â (دهان)	پسین و باز مانند «آ» در فارسی، با این تفاوت که دهان در هنگام ادای آن بازتر است.
ô	بین ا و آ	ôsm (اسب)	پسین و باز که با لب‌های گرد ادا می‌شود.
u	او	aut (دختر)	پسین و بسته
ü	او	tü (توت)	مانند u با این تفاوت که در جایگاه پیشین تولید می‌شود.
î	ای	žir (زیر)	پیشین و بسته مانند «ای» در فارسی، اما گسترده
a	ا	šat (شیر)	پیشین و باز
e	ا	eze (دیروز)	پیشین و نیم بسته
âw	آو	gâw (گاو)	مصوت مرکب
ôw	آو	šôw (شب)	مصوت مرکب
ew	اِو	bewrüt (گریخت)	مصوت مرکب
ey	ای	šey (پیراهن)	مصوت مرکب
uy	اوی	bešuy (رفته است)	مصوت مرکب